

HELSINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Stanje ljudskih prava u zatvorima

KPZ ZA ŽENE, POŽAREVAC

Praćenje reforme
zatvorskog sistema u Srbiji

BEOGRAD, OKTOBAR 2011.

STANJE LJUDSKIH PRAVA U ZATVORIMA
KPZ za žene Požarevac

IZDAVAČ:

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
www.helsinki.org.rs

EKSPERTI KOJI SU UČESTVOVALI U MONITORINGU:

Ljiljana Palibrk
Milena Jerotijević
Aleksandra Bezarević
Ivan Kuzminović

Beograd, oktobar 2011

Ovaj izveštaj je nastao zahvaljujući pomoći organizacije *Civil Rights Defenders* i ambasade Kraljevine Holandije u Beogradu

Sadržaj

Uvodne napomene	4
Standardi i prava u vezi sa uslovima smeštaja	6
Odnos između osoblja i zatvorenica	7
Higijena	8
Kuhinja i ishrana osuđenica	8
Zdravstvene usluge	9
Pristup lekaru	9
Sprečavanje različitih vidova nasilja	10
Društvene i porodične veze.	11
Jednak pristup aktivnostima i Profesionalno osposobljavanje . . .	12
Zatvorenice za koje je produženo lišenje slobode neprilično . .	13

Stanje ljudskih prava u zatvorima KPZ za žene, Požarevac

I – UVODNE NAPOMENE

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji (HOS) već deset godina kontinuirano prati i identifikuje povrede ljudskih prava marginalizovanih grupa koje borave u različitim ustanovama, gde su im delimično ili potpuno ograničena osnovna prava.

Nakon više obilazaka svih zatvora, kada je HOS po unapred utvrđenoj metodologiji najpre konstatovao stanje, a potom i sistemski pratio promene u izvršenju krivičnih sankcija, novi projekat ima za cilj identifikovanje povreda prava vulnerabilnih grupa među osuđeničkom populacijom. Imajući u vidu da se reforma zatvorskog sistema odvija sporo i da su mnogi aspekti uslovljeni promenama u društvu i drugim sektorima države, *Monitoring zatvora u Srbiji 2011.* fokusiran je na najizrazitije probleme koji ugrožavaju osnovna ljudska prava osoba koje su na izdržavanju kazne zatvora, odnosno vaspitne mere, a pripadaju jednoj ili više kategorija tzv. osetljivih grupa. Stoga je sveobuhvatna metodologija korišćena u prethodnim izveštajima ustupila mesto konkretnim pravima koja su nedostupna ili ograničena pomenutim licima, uprkos izrazitoj društvenoj ili individualnoj potrebi da upravo njima budu dostupna.

S obzirom na ovako postavljen cilj, za monitoring je odabrano šest ustanova zakonom namenjenih specifičnoj populaciji (u slučaju žena i maloletnika), ili takvog kapaciteta i strukture koji u najvećoj meri omogućuju monitoring prava relevantnog broja osuđenika koji pripadaju nekoj posebno osetljivoj grupi (bolesni, osobe sa invaliditetom, pripadnici verske, etničke ili seksualne manjine). To su: Kazneno-popravni zavod za žene u Požarevcu, Vaspitno-popravni dom u Kruševcu i Kazneno-popravni zavod za maloletnike u Valjevu, te tri najveća Kazneno-popravna zavoda - u Sremskoj Mitrovici, Nišu i Požarevcu (Zabela).

U proteklih deset godina rad Kazneno-popravnog zavoda za žene u Požarevcu (u daljem tekstu KPZ za žene) bio je predmet posebnog interesovanja¹ HOS zbog činjenice da je to jedini zatvor za žene u Srbiji².

U detaljnom izveštaju³ za 2010. godinu ekspertski tim Helsinškog odbora uputio je veći broj ozbiljnih kritika na račun stanja ljudskih prava u toj ustanovi, odnosno na rad uprave ovog zatvora. Tokom prve posete u 2011. godini upravnica je ocenila da je monitoring HOS i prezentovani izveštaj, doveo do „demoralisanja kolektiva“. Za zaposlene u KPZ upravnica kaže da tokom prethodnih poseta HOS „nisu bili sposobni da ispričaju čime se sve tačno bave“, pa je zbog toga, prema njenom mišljenju, utisak HOS o ovom KPZ bio dodatno loš. Na žalost, i posle najnovijih poseta ostaje na snazi konstatacija da je kultura ljudskih prava u ovom zavodu na relativno niskom nivou, odnosno, da uprava zatvora ali i Uprava za izvršenje krivičnih sankcija i resorno ministarstvo imaju izrazito nisko razumevanje za oblast ljudskih prava osuđenica, ali i zaposlenih u ovom KPZ. Ipak, i pored uočenih nedostataka, važno je istaći i pohvaliti napore ustanove da svaki postupak zaposlenih bude u okviru Zakona o izvršenju sankcija, kao i spremnost da se usvoje primereniji načini postupanja prema osuđenim ženama.

Zadatak HOS je da uočava i identifikuje probleme i da insistira na безусловnom poštovanju ljudskih prava. Iznete primedbe u ovom i u prethodnim izveštajima odnose se na neadekvatna sistemska rešenja i ukazuju na nedostatak ili nerazumevanje koncepta ljudskih prava. U tom smislu, izveštaj nije atak na pojedince (upravnika zatvora, nečelnike službi) ili ceo kolektiv, već pomoć u cilju boljeg sagledavanja propusta svih aktera u oblasti izvršenja krivičnih sankcija i upoznavanja sa međunarodnim standardima iz ove oblasti.

Naknadnim kontrolnim posetama tokom 2011. godine HOS je imao nameru da utvrdi i registruje eventualna pozitivna (ili negativna) pomeranja u odnosu na pojedina, posebno ugrožena prava osuđenica koja su za njih od velikog značaja. Standardi kojima se HOS rukovodio proističu iz međunarodnih dokumenata koje je Srbija ratifikovala i/ili potpisala, odnosno prihvatila⁴.

1 Analiza ovog KPZ od strane HOS pravljen je 2002, 2005. i 2010. godine, a izveštaji su dostupni na: www.helsinki.org.rs

2 Preciznije, žene tokom istražnog postupka mogu biti smeštene u posebne pritvorske jedinice drugih zatvora u Srbiji. Međutim, ovo je jedini specijalizovani zavod za žene u kojem one izdržavaju kaznu zatvora.

3 Zatvori u Srbiji 2010, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, grupa autora. Dostupno na: <http://helsinki.org.rs/serbian/doc/zatvori%20mart%202011.pdf>

4 Konvencije o ljudskim pravima (Evropska i UN), Konvencije protiv torture i drugih surovih, neljudskih i ponižavajućih kazni i postupanja, Opcioni protokol uz Konvenciju (OPCAT), Skup minimalnih pravila o postupanju sa zatvorenicima...

II – STANDARDI I PRAVA U VEZI SA USLOVIMA SMEŠTAJA

Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (CPT) vidi prepunjenost zatvora kao ozbiljan problem u mnogim državama i smatra da se to ne može ubedljivo objasniti visokom stopom kriminaliteta, već i lošom pravosudnom politikom. KPZ za žene je eklatantan primer takvog neadekvatnog odnosa. Međutim, iako se primedbe koje se odnose na ovaj segment prvenstveno moraju uputiti državi, i sama ustanova bi morala da istupi hrabrije i otvorenije prema sudovima i ministarstvu i argumentovanim obrazloženjima insistira na primeni nezavodskih kazni, većem broju uslovnih otpusta i pomilovanjima, uvek kada za to postoje uslovi. Javno zagovaranje blaže kaznene politike takođe bi doprinelo promeni postojeće prakse, pogotovo kad se ima u vidu mišljenje zaposlenih u zavodu da je većina zatvorenica vrlo primernog ponašanja, da je među njima malo povratnica i žena sklonih krivičnim delima koja predstavljaju veliku društvenu opasnost.

Smanjenje broja osuđenica bi poboljšalo uslove za izdržavanje zatvorske kazne i donelo mnoge benefite – rad na njihovoj resocijalizaciji bio bi daleko sadržajniji i sa više rezultata, organizacija unutar zavoda kvalitetnija i racionalnija, a društvo bi imalo višestruku korist.

Na žalost, uprkos određenim naporima ustanove, uslovi smeštaja u zavodu i dalje su veoma loši. Nedostatak finansijskih sredstava svakako je ograničavajući faktor, ali je HOS veoma zabrinut izostankom senzibiliteta za specifične potrebe i psihologiju žena, prvenstveno u Upravi i ministarstvu, ali u manjem obimu i u samom zavodu. Žene predstavljaju relativno malu grupu među osobama lišenim slobode, pa nema opravdanja za nesposobnost i nezainteresovanost države da za njih obezbedi pristojne zatvorske uslove. Naročito ako se ima u vidu da je većina žena daleko od svog doma i porodice i pripada niskom socijalnom staležu, što znači da su upućene gotovo isključivo na zatvorsko okruženje. Zgrada KPZ za žene je najstarija među zatvorima u Srbiji (137 godina), a do sada je renovirana samo dva puta. Informacija koju je HOS dobio od zatvorske uprave da je Uprava za izvršenje krivičnih sankcija izdvojila oko 30.000 evra za rekonstrukciju glavne zgrade, te da se planira i skora sanacija elektroinstalacija vredna 20.000 evra, prvi je nagoveštaj promene odnosa prema zatvorenicama. To, međutim, nije dovoljno, pa će HOS i ubuduće insistirati na sveobuhvatnom poboljšanju uslova u zavodu, uključujući potpuno renoviranje prostorija, nabavku novog nameštaja i opreme i naročito podizanje nivoa opšte higijene.

III – ODNOS IZMEĐU OSOBLJA I ZATVORENICA

U odnosu na sve prethodne posete, došlo je do značajne promene u propisima o oblačenju osuđenih žena. Naime, do ove godine uprava je izričito propisivala upotrebu zatvorske uniforme (uprkos činjenici da je najveći broj zatvora ovu odredbu ukinuo, tj. ignorisao duži niz godina). Uprava zatvora konačno je početkom 2011. godine dopustila da osuđene žene koriste civilnu odeću i šminku, uz određena ograničenja koja su neophodna i koja je uprava zatvora propisala posebnim aktom. Jedno od ograničenja koje HOS smatra neopravdanim, posebno u letnjim uslovima, jeste i isključivo nošenje obuće sa zatvorenim prstima.

Takođe, zahtevanje od zatvorenica da stoje pognute glave i ruku sklopljenih na leđima pri svakom prolasku nekog od osoblja ili posetilaca, predstavlja nepotrebno krut odnos i rigidno shvatanje izvršenja zatvorske kazne. Takve mere su degradirajuće i kontraproduktivne naporima vaspitača i drugih članova osoblja koji pokušavaju da podignu samopuzdanje kod žena i izgrade njihovo dostojanstvo. Pored toga, one nemaju bezbednosno opravdanje i ne doprinose uspostavljanju pozitivnih odnosa između osoblja i zatvorenica.

S druge strane, pohvalu zasluđuje većina pripadnica službe obezbeđenja koje su sa osuđenicama uspostavile odnos poverenja i bliskosti, ne dovodeći u sumnju svoj profesionalni autoritet i bezbednost. HOS smatra da bi uprava zatvora trebalo da podstakne i druge zaposlene na prisniju komunikaciju sa osuđenicama, u cilju stvaranja konstruktivnih, pristojnih i humanih odnosa. Takav pristup smanjuje agresiju i zlostavljanje i kroz stvaranje sigurnog okruženja povećava bezbednost, čime se sprečava i visok nivo stresa kod osoblja.

HOS je u prethodnim izveštajima posvetio dosta pažnje ne samo lošim i nehumanim uslovima u pojedinim delovima centralnog objekta, pa i samicama, već i merama vezivanja i izdvajanja u samicu koje su proceduralno manjkave i, po mišljenju HOS, preterane. Na problem nepotrebnog i vremenski dugog vezivanja⁵ ukazano je i tokom 2010. godine. Mera vezivanja tokom 2011. godine koristila se retko i u apsolutnoj nuždi, što predstavlja pozitivnu promenu. Takođe, u vreme najnovijih poseta deo paviljona u kojem se nalazi samica bio je u renoviranju. Namera uprave je da od dve postojeće samice napravi jednu funkcionalnu i adekvatniju za smeštaj.

HOS ipak ističe da primena ovih mera treba da bude izuzetna, kratkog trajanja i strogo kontrolisana. U situaciji u kojoj je gotovo celokupna osuđenička populacija vrlo disciplinovana, nemogućnost kontrole i smirivanja uznemirenih ili akutno agresivnih žena, prevashodno je

⁵ Mera koja se u ovom KPZ koristila pre svega kao mera kazne, a ne kao medicinska mera; videti prethodne izveštaje

propust osoblja. U prilog tome navodimo mišljenje pripadnika službe obezbeđenja: „Da nema nekoliko žena, uglavnom narkomanki, koje su sklone incidentnom ponašanju, mi bi bili kao dečki vrtić“.

U odnosu na prethodnu posetu delimično je izmenjena i praksa da osuđenice ručno peru veš. Naime, u prethodnom izveštaju podvučeno je da je primoravanje osuđenica da same ručno peru veš nedopustiva. Prema poslednjim saznanjima, veš mašine se sada redovno koriste i ova vrsta obaveze više ne postoji.

IV – HIGIJENA

Pored činjenice da su pojedini toaleti i kupatila i dalje u očajnom stanju i ne omogućuju ni minimum uslova za normalno održavanje lične i sanitarne higijene, problem postoji i u snabdevanju osuđenica neophodnim sredstvima u te svrhe. Ona su neadekvatna i nedovoljna. Zvanično objašnjenje je da se usled nedostatka novčanih sredstava mora štedeti u nabavci ovih proizvoda. Osuđenice iz I paviljona se i dalje žale da u kupatilu tog paviljona nema dovoljno tople vode za tuširanje, posebno u letnjem periodu, što naročito pogađa žene koje su radno angažovane.

Pitanje higijene u zatvoru za žene je daleko specifičnije u odnosu na ustanove u kojima kaznu izdržavaju muškarci. Potrebe žena se zato moraju rešavati na prikladan način i nadležni se ne mogu pravdati nedostatkom novca, jer je kod žena higijena mnogo direktnije vezana za zdravlje. Propust da se obezbede osnovne stvari i sredstva za higijenu može po sebi predstavljati ponižavajuće postupanje.

8

V – KUHINJA I ISHRANA OSUĐENICA

Ishrana ostaje problematična tema i za osuđenice⁶ i za upravu zatvora. Naime, kvalitet ishrane u KPZ za žene je izuzetno nizak. Hrana se ovoj ustanovi svakodnevno doprema iz KPZ za muškarce u Zabeli, što je jedinstven slučaj. Tokom prethodne posete uočena je mini pekara koju je zavod dobio kao donaciju. Osuđenice su pravile kvalitetan hleb i kifle, što je bila važna dopuna u ishrani. Tokom poslednje posete, pekara je bila van upotrebe (više nedelja) jer uprava nije obezbedila brašno.

U ustanovi uporno odbijaju svaki razgovor o potrebi i mogućnosti da zavod oformi sopstvenu kuhinju, a HOS nije dobio valjano objašnjenje za takav stav. Izgradnja kuhinje nije u planu uprave zatvora, uprkos činjenici da bi ta kuhinja za neke osuđenice značila i radni angažman,

⁶ Gotovo sve osuđenice sa kojima je HOS razgovarao na ovu temu žalile su se na jednoličnu i nekvalitetnu hranu, bez voća, mlečnih proizvoda i kolača.

za druge bi mogla da bude vid profesionalnog osposobljavanja, a za ustanovu i dodatni izvor prihoda. Mogućnost da sebi i drugim osuđenicama obezbede kvalitetniju i bolje pripremljenu hranu, kao i da se obuče za razne vrste poslova (pekarske, poslastičarske, ugostiteljske, katering biznis...), bila je prihvatljiva za apsolutno svaku ženu sa kojom je HOS razgovarao. Stoga odgovor uprave „da ne žele još jednu primedbu HOS kako u zatvoru postoje oblici mizogenog ponašanja“ nije ništa drugo do neuspeo pokušaj pravdanja sopstvene ležernosti i nedostatka inicijative pozivanjem na, navodno, zaštitu rodne ravnopravnosti. HOS u tome vidi samo povredu tog prava, klasičnom zamenom teza koja je svojstvena svima koji suštinski ne razumeju koncept ljudskih, pa i ženskih prava.

VI – ZDRAVSTVENE USLUGE

Organizacija zdravstvene službe u zatvorima je veoma loša, jer se medicinsko osoblje smatra delom zatvorske administracije za čiji je rad neposredno nadležna uprava zatvora tj. Ministarstvo pravde, a ne Ministarstvo zdravlja. Postojeće rešenje je neodrživo i vrlo problematično za interes osuđenih lica.

Na žalost, i pored upornog ukazivanja u svim izveštajima o zatvorima na nezadovoljavajući nivo zdravstvene nege, utisak HOS je da u ministarstvu, pa i u zatvorskim upravama nije posvećena adekvatna pažnja ovom problemu. To, pre svega, govori da nadležni nisu u dovoljnoj meri svesni da neodgovarajuća zdravstvena nega najlakše dovodi do situacija koje se mogu okarakterisati kao „nečovečno ili ponižavajuće postupanje“. Još više uznemiruje činjenica da ne postoji svest o izuzetno važnoj ulozi zdravstvene službe u svakoj pojedinačnoj ustanovi u borbi protiv zlostavljanja. Naprotiv, zdravstvene službe se u svim zatvorima ponašaju kao deo kaznenog sistema, zanemarujući svoju osnovnu funkciju. Ovakav, neprihvatljiv i veoma zabrinjavajući pristup svakako proizilazi iz lošeg sistemskog rešenja u okviru Ministarstva pravde, ali i iz ozbiljno manjkavog zdravstvenog sistema u Srbiji. HOS smatra da nadležnost nad zdravstvenim službama zatvora treba hitno da pređe pod okrilje ministarstva zdravlja.

9

VII – PRISTUP LEKARU

Pored ishrane, zdravstvena nega i dalje predstavlja jednu od najspornijih tačaka kada je reč o pravima osuđenica. Tokom razgovora sa predstavnicima HOS žene su se, praktično bez izuzetka, žalile na kvalitet zdravstvenih usluga. Tokom prethodnih poseta uglavnom su se žalile na rad jedne lekarke koja je, u međuvremenu, promenila radno mesto i više ne radi u ovom KPZ. Nova lekarka, iako veoma mlada, brzo se uklopila u kolektiv i uhodanu praksu koja nije dobra. Stoga ne čudi da se najveći broj zamerki osuđenica i dalje odnosi na rad zdravstvene službe, i to

kako lekara, tako i medicinskih sestara sa višedecenijskim iskustvom u ovom KPZ. Tvrdnja zdravstvenog osoblja da „osuđene žene imaju bolji pristup zdravstvenim uslugama nego građani, ne čekaju u redu i imaju obezbeđene lekove“ višestruko je problematična i jasno odslikava stanje i u zdravstvenom i u penalnom sistemu. Iako se, u suštini, radi o promenama koje iziskuju transformaciju celokupnog društva, važno je da uprava KPZ povede računa o žalbama osuđenica. Kada se njihove tvrdnje i iskazi u značajnoj meri poklapaju, a dolaze od različitih kategorija osuđenica, najmanje što se mora uraditi jeste ozbiljno preispitivanje funkcionisanja zdravstvene službe.

Primeru radi, veći broj osuđenica se požalio da veoma teško dobijaju najobičnije analgetike za ublažavanje bolova u slučajevima glavobolja, migrena, bolova u stomaku i sl. Zatvorski lekari i ostalo medicinsko osoblje ovu primedbu smatraju neosnovanom. Zahtev HOS da dobije uvid u zdravstvene kartone pojedinih osuđenica je odbijen, pri čemu je lekarka to pravdala lekarskom etikom. Ovo je prvi put da HOS nije dobio na uvid kompletnu medicinsku dokumentaciju ustanove. S obzirom da je u ekspertskom timu HOS i licencirani lekar specijalista sa dugom praksom, ovakav izgovor je neadekvatan i neracionalan.

Međutim, uvidom u knjigu pregledanih osuđenica za 2011. godinu utvrđeno je da je u poslednjih šest meseci izuzetno mali broj osuđenica sa glavoboljom bio tretiran. Zatvorska lekarka se poziva na svoju profesionalnu kompetenciju i ističe da u ovakvim slučajevima uvek izmeri pritisak i pogleda zdravstveni karton osuđenice, na osnovu čega zaključuje da nema potrebe za analgeticima. Ne sporeći znanje mlade lekarke i njenu profesionalnost, HOS ipak smatra ponuđeno objašnjenje neadekvatnim. Upotreba jeftinih i široko dostupnih analgetika je opravdana u mnogim slučajevima, naročito kod žena u zatvorskim uslovima. Tretiranje visokog pritiska je potpuno drugačiji zdravstveni problem u odnosu na glavobolju koja može biti posledica lošeg i/ili nedovoljnog spavanja, izloženosti suncu ili hladnoći, stresa itd. Takođe, najrazličitiji gineološki problemi koji mogu biti potpuno benigni i trenutni, neretko izazivaju bolove koji se eliminišu malom dozom analgetika. Ovako restriktivan pristup medikamentima ne može se pravdati ni finansijskim ograničenjima. Stoga HOS ističe da se osuđenicama mora omogućiti odgovarajući zdravstveni tretman u svakoj situaciji, a ne samo u slučaju dijagnostikovanih ozbiljnijih oboljenja.

10

VIII – SPREČAVANJE RAZLIČITIH VIDOVA NASILJA

Kada je reč o bezbednosti KPZ za žene jedna od najboljih ustanova u Srbiji. Prema svedočenju osuđenica, služba obezbeđenja predstavlja *bafer* zonu između njih i uprave, mada čudi i zabrinjava nedostatak poverenja u službu tretmana. Pored kvalitetne i dobre organizacije službe obezbeđenja, ovde je verovatno reč i o tome da žene predstavljaju disciplinovaniji deo zatvorske populacije. Prilog ovoj tezi je i podatak da su incidenti poput pokušaja bekstva, ubacivanja droge

ili krijumčarenja mobilnih telefona u KPZ za žene gotovo neregistrovana pojava. Prema svedočenju osuđenih žena, rad službe obezbeđenja se u poslednjih godinu dana značajno popravio.

Takođe, u 2011. godini je zabeleženo značajno smanjenje broja samopovređivanja žena, što se delimično može objasniti i nekim pozitivnim promenama u ponašanju uprave kao, na primer, fleksibilnijem odnosu prema oblačenju i šminkanju zatvorenica. To očigledno ima veoma pozitivan psihološki efekat na njihovu samopercepciju. Podsećanja radi, ovaj KPZ bio je poznat po velikom broju disciplinskih prekršaja osuđenica, pre svega u odnosu na samopovređivanje. 2009. godine jedanest žena je izvelo organizovano samopovređivanje, što je očito predstavljalo poziv u pomoć i demonstraciju nemoći osuđenica u odnosu na upravu KPZ.

Broj disciplinskih prekršaja osuđenica je tokom 2011. godine u značajnom padu u odnosu na prethodne godine. Razlozi za ovu promenu su brojni: pre svega, u poslednjih godinu dana nova v.d. načelnica službe obezbeđenja ublažila je rigidan odnos prema osuđenicama – što nije prošlo nezapaženo.

U okviru službe za prijem, u kojoj radi diplomirani psiholog, raspolažu većim brojem specijalizovanih psiholoških testova (merenje koeficijenta inteligencije, procena rizika i sl). Međutim, postavlja se pitanje kvaliteta testova koji se koriste, što jedan od slučajeva u Zavodu dovodi u pitanje. Tokom 2011. godine na izdržavanje kazne došla je žena koja je bila osuđena za teško krivično delo. Prilikom prijema u KPZ za žene sa njom je urađen standardizovani test rizika kako bi se utvrdio stepen ugroženosti ličnosti. I mada je pre dolaska u KPZ ova žena dva puta pokušala da izvrši samoubistvo, obavljeni test je pokazao da kod nje ne postoje ozbiljniji rizici. Neposredno po prijemu u KPZ osuđenica je izvršila samoubistvo. Mada izneti primer ne dokazuje nesposobnost službe za prijem ili psihologa koji sprovode testove, stiče se utisak (posebno iz razgovora sa diplomiranim psiholozima) da je ovom delu službe hitno potrebna dodatna edukacija.

11

IX – DRUŠTVENE I PORODIČNE VEZE

Aдекватna psihološka pomoć je neophodna jer mnoge žene imaju promenjive, „turbulentne emocije“, od negiranja preko osećanja krivice i kajanja do olakšanja. Mnoge imaju i loše odnose sa porodicom što zahteva kontinuirani rad sa njima, ali i sa porodicom ili drugim bliskim osobama. Ovaj segment koji je jako važan za osuđenicu i njen budući život, slaba je tačka u svim zatvorima ali i drugim ustanovama koje se bave institucionalnim smeštajem. Kontakti sa porodicom i spoljnom sredinom zahtevaju angažovanje i profesionalan, sinhronizovan pristup više različitih institucija.

X – JEDNAK PRISTUP AKTIVNOSTIMA I PROFESIONALNO OSPOSOBLJAVANJE

Važan deo angažovanja psihologa odvija se kroz podršku i osnaživanje žena pri isteku dužih kazni. Organizuju se aktivnosti i obuke za povećavanje socijalnih veština i asertivnosti (samopouzdanja), veština za zaštitu od seksualnog, fizičkog i psihičkog zlostavljanja, za poboljšanje odnosa u porodici, mogu da dobiju pravnu pomoć, neke vidove obrazovanja i antistres program (smanjenje tenzija putem fizičkih vežbi). Ove aktivnosti se odvijaju jednom nedeljno po sat vremena u periodu od osam nedelja. Međutim, nije jasno u kojoj meri žene koje su na izdržavanju kazne, učestvuju u izboru aktivnosti u koje treba da se uključe. Osim toga, aktivnostima jednom nedeljno teško može da se održi kontinuitet i motivisanost za učešće, što i sami zaposleni uočavaju. Osipanje grupa ide i do 50%.

Resocijalizacija je ključna za uspešan povratak osuđenih građana u normalne tokove života. Kada je reč o resocijalizaciji (u pitanju je zastareo i neadekvatan termin, ali ga i dalje koriste u zatvorima u Srbiji) radi se pre svega o pozitivnom uticaju vaspitne službe zatvora na osuđenika, a u kontekstu radnog angažmana osuđene osobe, profesionalnog usavršavanja, obrazovanja i školovanja. Osim toga, važna je i dimenzija slobodnovremenskih aktivnosti osuđenih, ali i priprema za otpust iz zatvora i postpenalna zaštita.

12

Na žalost, ovaj aspekt rada sa osuđenim osobama u zatvorima u Srbiji je prilično zanemaren. U mnogim zatvorima jedan vapitač radi sa između 20 i 50 osuđenika tj. osuđenica. Očito je da država ne shvata značaj ove vrste rada sa osuđenima, dok se objašnjenje uglavnom, kao i uvek, svodi na problem nedostatka materijalnih sredstava.

Kada je reč o KPZ za žene, značajno je promenjena struktura krivičnih dela, ali i samih osuđenica. Izuzetno je važno da se ženama u zatvoru ponudi adekvatni radni i profesionalni angažman. Uprava zatvora ne čini dovoljno na ovom planu. Veći deo angažmana žena svodi se na manuelne i režijske poslove, a uglavnom je reč o radu u poljoprivrednom gazdinstvu (u pitanju je sezonski angažman koji za osuđenice predstavlja težak i fizički iscrpljujući posao za nisku nadoknadu) i na rad u radnom pogonu KPZ. Radni pogon KPZ predstavlja neadekvatan prostor za rad žena i to posebno u zimskim uslovima.

U trenutku poslednje posete HOS (juli) preko 160 žena je bilo radno angažovano (što je za pohvalu), mada je i dalje reč o poslovima koji su sezonskog tj. privremenog karaktera.

Jedan deo zaposlenih tvrdi da je mnoge žene u KPZ nemoguće animirati za bilo koju vrstu rada ili profesionalnog usavršavanja. Iako stoji činjenica da su mnoge žene apatične i

depresivne, HOS je u razgovoru sa više osuđenica stekao utisak da na takvo stanje značajno utiče i loša ponuda poslova i aktivnosti od strane KPZ.

Kada je reč o tretmanu u užem smislu nisu primećene bilo kakve promene u odnosu na prethodnu posetu. Ovog puta, posebna pažnja je posvećena radu psihologa. Testovi koji se primenjuju tokom prijema, radi ispitivanja ličnosti, opštih sposobnosti i emocionalnog stanja, kao i upitnik za procenu rizika kojim su obuhvaćeni različiti aspekti života, po mišljenju HOS, ne koriste se dovoljno i adekvatno u planiranju tretmana. Ukoliko se tokom prijema nove osuđenice uoče neki psihološki problemi, rečeno nam je da ponovno viđenje sa njom može da inicira psiholog. Ako nisu uočeni problemi, žene tokom boravka u ustanovi mogu da dođu kod psihologa samo po uputu vaspitača. HOS smatra da ovakva procedura ne omogućava psiholozima da adekvatno prate proces prilagođavanja žena na zatvorske uslove, niti pruža dobar uvid u psihološko stanje žena. Samim tim, izostaje i odgovarajuća reakcija pa stoga ne čudi što osuđenice osećaju veću bliskost prema pojedinim pripadnicama obezbeđenja sa kojima su u svakodnevnom kontaktu. Ipak, to ne bi smelo da bude zamena za kontinuiranu profesionalnu podršku psihologa i vaspitača.

Bezvoljnost, tuga i mali kapacitet za aktiviranje karakteristike su stanja osoba koje žive izolovano, izvan prirodnog okruženja. Oslanjanje samo na njihovu motivisanost za učešće i rad, pruža male izgleda za uspeh. Program za radno osposobljavanje pod nazivom *Druga šansa*, koji obuhvata veštine kuvanja, gajenja cveća, rad na kompjuteru, frizerski i kozmetički kurs, svakako pruža veći izbor i mogućnosti za motivisanje. Međutim, kozmetički kurs je pod znakom pitanja zbog hepatitisa B koga u ustanovi ima. Kako je ovo važan segment za podizanje samopoštovanja i pripremu za povratak u otvorenu sredinu, neophodno je obezbediti kvalitet ovih kurseva i dalje raditi na podizanju motivisanosti žena za učešće.

13

XI – ZATVORENICE ZA KOJE JE PRODUŽENO LIŠENJE SLOBODE NEPRILIČNO

Posebno interesovanje HOS ima za žene koje su bile žrtve porodičnog nasilja. Po pravilu, ove žene čine teška krivična dela ubistva svojih partnera i bivaju osuđene na duge zatvorske kazne, što svedoči o potpuno neadekvatnoj sudskoj politici u Srbiji. Ovakva sudska praksa u značajnom je odstupanju u odnosu na praksu sudova u evropskim zemljama. Izdržavanje duge zatvorske kazne žena koje su žrtve dugogodišnje (često i višedecenijske) torture, najblaže rečeno je neprilično.

Podsećanja radi, u Srbiji je samo tokom prvih šest meseci 2011. godine ubijeno 29 žena, dok su tokom 2010. godine ubijene 32 žene⁷. Reč je o zločinima koje su nad ženama počinili njihovi partneri⁸. Ovi podaci pokazuju da je porodično nasilje u značajnom porastu, što je očita posledica tragičnih društveno-socijalnih zbivanja u Srbiji. Izneti podaci takođe pokazuju da su državne institucije zakazale u procesu zaštite velikog broja žena. Međutim, ti isti državni organi, koji nisu bili sposobni ili zainteresovani da pomognu žrtvi nasilja u porodici, vrlo su efikasni kada je u pitanju suđenje ženama za ubistvo muževa. Ti postupci se odvijaju prilično brzo i efikasno, što nije slučaj sa većinom drugih krivičnih postupaka u zemlji. U isto vreme, u odnosu na često zapanjujuće male kazne izrečene za druga teška krivična dela, presude ženama žrtvama nasilja na deset godina zatvora redovna su pojava u sudskoj praksi.

Takođe, HOS smatra nepriličnim izdržavanje dugih zatvorskih kazni osoba sa fatalnom prognozom na kratak rok, osoba koje boluju od teških bolesti koje se ne mogu pravilno lečiti u zatvorskim uslovima, osoba sa teškim invaliditetom i osoba u poodmaklom dobu. Produženo lišavanje slobode takvih osoba u zatvorskom okruženju je veliki problem i za osuđenicu i za zatvor. U ovakvim slučajevima, koji postoje i u ženskom zatvoru u Požarevcu, na zatvorskom lekaru je da sastavi izveštaj nadležnim vlastima u cilju traženja odgovarajućih alternativnih rešenja. U međuvremenu, za pohvalu je inicijativa KPZ da jedan prizemni prostor preuredi u skladu sa potrebama osoba sa invaliditetom.

14

Zbog neadekvatne prevencije i tretiranja žrtava porodičnog nasilja, te osoba sa teškim oboljenjima i/ili u poodmakloj životnoj dobi, Helsinški odbor je pokrenuo kampanju za pomilovanje izvesnog broja žena u Srbiji, odnosno, za njihovo što ranije puštanje iz zatvora kroz institut uslovnog otpusta. U ovoj godini zabeležen prvi slučaj takvog otpusta. Jedna osuđenica je puštena iz zatvora na inicijativu grupe istaknutih građanki⁹, koje su svojim potpisom stale iza njenog zahteva za uslovni otpust.

HOS nastavlja sa svojom inicijativom i do kraja 2011. godine planira lobiranje za još najmanje pet žena koje su osuđene na kaznu zatvora zbog ubistva partnera i slična dela proizišla iz porodičnog nasilja.

7 Podaci ministarstva za rad i socijalnu politiku, u okviru projekta Borba protiv seksualnog i rodno zasnovanog nasilja.

8 Čak trećina žena u Srbiji izložena je istovremeno kombinaciji različitog nasilja, pri čemu je to najčešće kombinacija psihičkog i fizičkog nasilja, a za 38 odsto žena porodica je mesto patnje i nesigurnosti. Prema istom istraživanju, u 2010. godini stepen psihičkog nasilja bio je najviši među mlađim ženama od 18 do 24 godine (42,3%), kao i stepen fizičkog nasilja (20,9%). Najteže oblike fizičkog nasilja u prošloj godini počinili su isključivo muškarci, čak 96 odsto, a od toga 80,8 odsto su muževi i partneri, a u 40 odsto slučajeva nasilje se dogodilo pred očima dece. U prva tri meseca 2011. godine usmrćeno je 11 žena, a samo tokom marta 2011. u porodičnom nasilju ubijeno je šest žena. Od 2005. godine nasilje u porodici je povećano čak 6.5 puta.

9 Judita Popović, Slavica Đukić-Dejanović, Sonja Biserko, Mirjana Karanović, Latinka Perović, Vesna Pešić, Vesna Rakić Vodinelić, Milena Jerotijević, Nataša Mičić i Borka Pavićević.